

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA KÜLTÜREL YOLCULUK: AFETLER VE TOPLUMUN İÇTİMAÎYATINDA ATASÖZLERİNİN ROLÜ

Bülent KARA*
Nurise EVREN***

Özet: Türk milleti, kadim bir halk olarak, tarihsel süreç içerisinde pek çok kültürel birikim oluşturmuştur. Bu birikimin temel unsurlarından biri, atasözleridir. Özellikle afetler, Türk halkının tarihsel yolculuğunda belirleyici bir rol oynamıştır. Türkistan'dan Anadolu'ya olan göçün arkasındaki sebeplerden biri, kuraklık ve diğer afetlerdir. Dolayısıyla, Türk halkının varoluşunu sürdürebilmesi ve bugüne kadar gelmesi büyük ölçüde göç ve afetlerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu süreçte, karşılaşılan her türlü zorluk ve felaket, toplumun kolektif hafızasında atasözleri ve deyimler aracılığıyla öğretiye dönüştürülmüştür. Türk kültüründe afetler, genellikle bir tür sınav, yeniden doğuş veya kaderin bir tecellisi olarak görüldüğü ifade edilebilir. Dolayısıyla, afetle ilgili atasözleri, bir halkın doğa olaylarına dair kolektif birikimini ve bu olaylarla baş etme biçimlerini sosyolojik bir bakış açısıyla ele almak, toplumsal normlar, değerler ve toplumsal psikoloji üzerine önemli çıkarımlar yapılmasına olanak sağlar. Bu çalışmada, toplumlarda afet bilincinin gelişmesinde, Türk kültürünün korunması ve nesilden nesile aktarılmasında önemli bir yere sahip olan atasözlerinin rolü ele alınmıştır. Bu bağlamda, atasözlerinin, milli bir bilincin oluşturulmasına katkı sağladığı vurgulanmıştır. Araştırmada kullanılan atasözleri, afet temalarını içeren ve belirli eğitimsel hedeflerle uyumlu olanlar arasından özenle belirlenmiştir.

Bu çalışmada atasözlerinin bir öğreti olarak Türk kültüründe belirleyiciliği tespit edilirken yöntem olarak sözlü kültürün unsurları ve atasözleri ve deyimler sözlükleri içerik analizine tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Atasözleri, deyimler, afet, afet bilinci, Türk kültürü

Cultural Journey From Turkestan to Anatolia: The Role of Proverbs in Disasters and Social Life of Society

Abstract: The Turkish nation, as an ancient nation, has created many cultural accumulations throughout history. One of the fundamental elements of this accumulation is proverbs. Disasters, in particular, have played a decisive role in the historical journey of the Turkish people. One of the reasons behind the migration from Turkestan to Anatolia is drought and other disasters. Therefore, the Turkish people's survival and survival to this day have been largely shaped by the effects of migration and disasters. During this process, every difficulty and disaster encountered has been transformed into a teaching in the collective memory of the society through proverbs and idioms. It can be stated that disasters are generally seen as a kind of test, rebirth or a manifestation of fate in Turkish culture. Therefore, disaster-related proverbs, examining a people's collective accumulation of natural events and their ways of coping with these events from a sociological perspective, allow for important inferences to be made on social norms, values and social psychology. In this study, the role of proverbs, which have an important place in the development of disaster awareness in societies, in the preservation of Turkish culture and in the transfer from generation to generation, was discussed. In this context, it was emphasized that proverbs contribute to the formation of a national consciousness. The proverbs used in the study were carefully selected from among those that contain disaster themes and are compatible with certain educational objectives. In this study, while determining the determinant role of proverbs as a doctrine in Turkish culture, the elements of oral culture and proverb and idiom dictionaries were subjected to content analysis as a method.

Key Words: Proverbs, idioms, disaster, disaster awareness, Turkish culture

Giriş

Atasözleri kültürel mirasın derin ve anlamlı ifadeleridir. Tarih boyunca insanlar, doğayı anlamaya ve kavramaya çalışmış ve bu gözlemler, atasözleri aracılığıyla dilde yer bulmuştur. Bu şekilde, doğa ile ilgili gözlemler ve tecrübeler, halkın yaşam biçimini ve düşünce tarzını yansıtarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Atasözleri ve deyimler, bir toplumun yaşam tarzını, düşünce yapısını, zekâsını, duygusal hallerini ve toplumsal bilinçaltını yansıtan, kültürün nesilden nesile aktarılmasını sağlayan, halk arasında yaygınlaşmış ve kalıplaşmış ifadelerdir. Bu sözler, toplumların en değerli dil ve kültür hazineleri olup, günlük yaşamda karşılaşılan olayları kısa ve özlü şekilde ifade eder. Hem öğretici hem de akılda kalıcı olmaları, onların uzun süre varlıklarını sürdürmesini sağlar. Her konuda bir atasözü

* Prof. Dr. NÖHÜ, İTBF, Sosyoloji, bkara@ohu.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-6021-085X

*** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, nurise5168@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-9506-9657

veya deyim bulunması, Türk dilinin zenginliğini gösterir. Türk kültürünü yansıtan bu ifadeler, farklı bölgelerde farklı kelimelerle ifade edilse de ortak bir kültürel mirası taşır ve dilin sürekliliğini sağlar.

Afet bilinci, toplumların afetlere karşı daha hazırlıklı ve dayanıklı olmalarını sağlayan kritik bir unsurdur. Bu bilinç, afet anlarında insanların nasıl davranmaları gerektiğini, hangi önlemleri almaları gerektiğini ve nasıl güvenli bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini öğretir. Afet bilincinin atasözleri ile aktarılması, toplumun geçmiş deneyimlerinin geleceğe taşınmasında etkili bir yöntemdir. Bu ifadeler, halkın zorluklarla nasıl başa çıktığını ve yaşamın sert gerçeklerini kavramalarına yardımcı olur. Afetlerle ilgili atasözleri, sadece felaketleri anlatan dersler değil, aynı zamanda toplumun afetlere karşı geliştirdiği direnç ve hazırlık kültürünü de gösterir. Bu kültür, küçük yaşlardan itibaren çocuklara öğretilerek, bireylerin afet anlarında nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda güçlü bir rehberlik sağlar. Özellikle aile içinde, büyüklerin çocuklara bu tür ifadelerle afetlere dair bilgileri aktarması, genç neslin bu bilinçle yetişmesini sağlar. Bu aktarım, geleneksel öğretilerle birleşerek, insanlara hayatlarında karşılaştıkları güçlüklerle mücadele etmek için sağlam bir temel kazandırır. Toplumun ortak hafızasında yer eden bu atasözleri, sadece afet zamanlarında değil, günlük yaşamda da insanları dikkatli olmaya ve geleceği güvence altına almaya yönlendirir. Örneğin "Taşıma suyla değirmen dönmez" atasözüyle ilişkilendirebiliriz. Bu atasözü, bir sistemin ya da çözümün kalıcı ve sürdürülebilir olabilmesi için sağlam temellere dayanması gerektiğini ifade eder. Bu, toplumların yalnızca ani çözümlerle değil, aynı zamanda uzun vadeli stratejilerle afetlere karşı daha dirençli hale gelmelerini sağlar. Doğal afetler ve diğer kriz durumlarında, toplumlar arasındaki güçlü iş birliği ve dayanışma, etkin bir şekilde organize olmayı ve kolektif bir tepki oluşturmayı mümkün kılar. Bu bağlamda, önceden yapılacak hazırlıklar, kriz anlarında daha etkin bir toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ortamının oluşturulmasına katkıda bulunur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kültür

Fişekçioğlu (2019), kültürü bir milletin düşünsel yapısı, estetik anlayışı, inançları ve bilimsel gelişmeleri içeren önemli bir bütün olarak tanımlar. Toplumlar, soyut olan kültürlerini dil aracılığıyla ifade ederler. Dil, belirli bir bağlam olmadan varlık gösteremez; bu yüzden dil ve kültür birbirinden ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir. Kültürün bir unsuru olan dil, toplumun değerlerini, geleneklerini ve inançlarını nesiller boyunca aktaran, koruyan, değiştiren ve geliştiren bir unsurdur. Bir tek kelime bile, bir toplumun kültürel mirası, gelenekleri, inançları ve hem maddi hem manevi değerleri hakkında önemli ipuçları verebilir. Diller, kelimelerin çeşitliliği ve yapıları bakımından farklılık gösterir ve içinde bulundukları kültürün özelliklerini yansıtır (Fişekçioğlu, 2019:871-893).

1.2. Türk Kültüründe Atasözlerinin Önemi

Atasözleri, bir milletin dilinde ve günlük yaşamında derin bir anlam taşır, çünkü onlar o toplumun tarihini, estetik değerlerini, güzellik anlayışını ve toplumsal değerlerini bir araya getiren önemli kültürel birikimlerdir. Bu dilsel ifadeler, bir toplumun dünya görüşünü, yaşam tarzını ve deneyimlerini kısa ve öz bir şekilde aktarır. İnsanlar, çevrelerini ve kendilerini nasıl algılıyorsa, bu algıları atasözlerine yansıtarak kültürel miraslarını oluştururlar. Örneğin, bir toplumun değerleri ve inançları, kullandığı deyimlerde ya da atasözlerinde doğrudan bir şekilde görülebilir. Bu dilsel kalıplar, toplumsal hafızanın bir parçası olarak, bir toplumun geçmişteki yaşam biçimlerini ve düşünsel yapısını bugüne taşır. Yani, atasözleri sadece dilin değil, aynı zamanda kültürün, düşünce biçiminin ve tarihsel birikimin de bir yansımasıdır.

Atasözleri bir toplumun geçmişten geleceğe aktardığı önemli kültürel miraslardır. Toplumların kimliklerini, değerlerini, geleneklerini, inançlarını ve tecrübelerini yansıtarak, halkın ortak düşünce ve inançlarının bir ifadesi haline gelirler (Yıldırım & Yıldırım, 2023:460). Türkçe Sözlük'te (TDK, 2025) atasözü, "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak

söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbimesel” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2025). Osman Toklu'ya göre atasözleri, nesilden nesile geçen, yıllarca birikmiş tecrübeler ve gözlemlerden çıkan, akılcı düşünceler veya öğütleri kalıplaşmış şekilde dile getiren ifadelerdir (Toklu, 2015: 155). Karaağaç'ın ifadesine göre, atasözleri toplumsal hayatın her yönünü kapsar ve doğal olaylar da bu kapsamda yer alır. Doğal afetler gibi olaylar, insanların geçmişteki gözlemleri ve deneyimlerinden kaynaklanarak atasözlerine yansımış olabilir. Bu tür olaylar, halkın hayatta kalma, dayanıklılık, hazırlıklı olma ve birlikte hareket etme gibi değerleri üzerinde önemli etkiler bırakır (Karaağaç, 2018: 163). Örneğin, bir doğal afetin ardından ortaya çıkan atasözleri, toplumların zorluklarla nasıl başa çıkacaklarını, birlik ve dayanışmanın önemini öğütleyebilir. Bu da atasözlerinin yalnızca dilsel bir miras değil, aynı zamanda insanların yaşadığı çevreye ve doğal koşullara nasıl adapte olduklarının bir yansıması olduğunu gösterir.

1.3. Afetler ve Toplumun İctimaîyatında Atasözleri

1.3.1. Depremler üzerine atasözleri

Türk toplumunun depremle ilgili atasözleri, sadece doğal felaketlerin toplumsal etkilerini değil, aynı zamanda bu afetlere karşı toplumun geliştirdiği sosyo-kültürel yapıyı da yansıtır. Depremler, halkın toplumsal dayanışma, hazırlıklı olma, ruhsal toparlanma ve doğal afetlere karşı dirençli olma gibi değerlerle nasıl yüzleştiğini gösterir.

- Zelzeleyi gören, yangına razı olur (Albayrak, 2009:912).

Büyük bir afetin ardından bireylerin ve toplumların daha küçük tehlikelere karşı daha soğukkanlı ve dayanıklı hale geldiği belirtilmektedir. Depremler gibi yıkıcı felaketler, insanların risk algısını ve psikolojik tepkilerini değiştirir.

1.3.2. Sel felaketi üzerine atasözleri

Türk kültüründe sel ile ilgili atasözleri, hem doğal felaketlerin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini hem de bu etkilerin sosyal yapılar içindeki yansımalarını anlamada önemli bir kaynak sunar. Sosyolojik açıdan bakıldığında, sel gibi afetler, toplumların dayanışma gücünü artıran, aynı zamanda bireylerin güvenlik, risk ve değişim algılarını şekillendiren olaylardır. Sel ile ilgili Türk kültüründe birçok atasözü mevcut olup, bu atasözlerinden bir kısmına yer verilmiş, bazıları ise toplumsal ve kültürel açıdan önemli oldukları için daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu çalışmada ele aldığımız bazı atasözleri şu şekildedir.

Alçaklara ev yapma, sel için; yükseklere harman yapma, yel için; ihtiyarlıkta genç kadın alma, el için (Albayrak, 2009:135). Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için (Albayrak, 2009:318). Dere kuma demiş ki: “Sel gider, sen kalırsın.” (Albayrak, 2009:341). Dünyayı sel bassa, ördeğe vız gelir (Albayrak, 2009:379). Kem belasını, sel deresini bulur (Albayrak, 2009:621). Sarı samanın altına seli bırakır, üstüne çıkar müezzinlik eder (Albayrak, 2009:776). Sel ağzı, kum tutmaz (Albayrak, 2009:778). Sel aktığı yere gene akar (Albayrak, 2009:778). Sel bir gedikli yerde durulur (Albayrak, 2009:778). Sel nereye giderse kütük de oraya gider (Albayrak, 2009:779). Selin önü alınır, elin önü alınmaz (Albayrak, 2009:779). Yediyenin yelleri, beşenin selleri, üçenin gonca gülleri, bire biçimsiz çıkmaz (Albayrak, 2009:884).

- Ağaçlı obayı sel almaz (Acaroğlu, 1992:32).

Afetlere karşı dayanıklılığın, çevresel ve yapısal sağlamlığa dayandığını ifade eder. Ağaçlar, doğanın gücünü simgelerken, bu atasözü, toplulukların doğal dengeyi koruyarak ve çevresel bilinçle hazırlıklı olmalarının, felaketlere karşı daha dirençli olmalarını sağladığını vurgular.

- Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır (Albayrak, 2009:135).

Çevresel risklerin yerleşim yerleri üzerinde nasıl etkiler yaratabileceğini vurgular. Alçak bölgelerde sel gibi afetler, yüksek bölgelerde ise rüzgar ve fırtınalar daha büyük tehdit oluşturur. Afetlere karşı dayanıklılık, çevresel koşulları göz önünde bulundurarak alınacak önlemlerle güçlenebilir.

- Ateş ile sel dilsiz düşmandır.; haber vermeden gelir (Albayrak, 2009:191).

Afetlerin aniden ve beklenmedik şekilde meydana geldiğini vurgular. Bu atasözü, doğal felaketlerin toplumları hazırlıksız yakalayabileceğini ve afetlere karşı hazırlıklı olmanın, dayanışma ve hızlı müdahale stratejilerinin önemini gösterir. Toplumların bu tür olaylara karşı güçlenmesi, afetlere karşı dayanıklılıklarını artıran hayati faktörlerden biridir.

- Dere kenarındaki tarla sel içindir (Albayrak, 2009:341).

İnsanların çevresel risklere duyarlı kalmalarının, özellikle doğal afetlere karşı daha savunmasız hale gelmelerine neden olduğunu ifade eder. Toplumların çevresel koşulları dikkate alarak yerleşim ve tarım alanlarını seçmelerinin önemini vurgular. Afetlerin yıkıcı etkileri, doğa ile uyumlu olmayan insan faaliyetleriyle artar, bu nedenle afetlere karşı bilinçli ve hazırlıklı olunması gerektiği mesajını verir.

- Martta tezek kuruya, nisan da seller yeriye (Albayrak, 2009:702).

Mevsimsel değişimlerin ve doğa olaylarının toplumsal yaşam üzerindeki etkisini anlatır. Mart ayında doğanın canlanması, nisan da sellerin ortaya çıkması, afetlerin kaçınılmaz olduğunu ve toplumların buna hazırlıklı olması gerektiğini vurgular.

- Niğde'yi yel, Bor'u sel (Albayrak, 2009:725).

Coğrafi ve iklimsel farklılıkların, yerleşim yerlerinin karşılaştığı doğal afet türlerini nasıl belirlediğini anlatır. Niğde, rüzgarın etkisi altında kalırken, Bor ise sel riskiyle karşı karşıyadır. Sosyolojik açıdan, bu durum, toplumların çevresel koşullara göre afetlere karşı nasıl uyum sağladığını ve önlemler geliştirdiğini gösterir.

- Sel önüne ev yapılmaz (Albayrak, 2009:779).

Doğal afetlere karşı duyarlı yerleşim alanları seçmenin önemini vurgular. Çevresel risklerin göz ardı edilmesinin toplumsal güvenliği tehlikeye atabileceğini ifade eder. Sel gibi felaketlerin sık görüldüğü bölgelerde yerleşim yerlerinin kurulmasının, toplumu büyük zararlara uğratabileceği hatırlatılır.

- Su çok gelirse arkını bozar (Acaroğlu, 1992:135).

Aşırı doğal olayların sistemler üzerindeki yıkıcı etkilerini anlatır. Afetlerin sadece fiziksel yapıları değil, toplumsal düzeni de bozabileceğini vurgular. Aşırı durumlar, toplumların dayanışma ve yönetim kapasitesini zorlayarak büyük zorluklar yaratabilir. Bu nedenle, toplumların afetlere karşı daha hazırlıklı ve dirençli olmaları önemlidir.

- Toprağını ele, sele verme (Albayrak, 2009:836).

Doğal kaynakların bilinçli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasının önemini vurgular. Afet bağlamında, bu atasözü, çevresel riskleri göz önünde bulundurarak yerleşim alanlarının doğru seçilmesi gerektiğini ifade eder.

1.3.3. Kuraklık üzerine atasözleri

Kuraklık, özellikle tarıma dayalı toplumlarda ekonomik ve sosyal yapıyı tehdit eden bir afet olarak öne çıkar. İnsanların çevresel değişimlere karşı duyarlılık geliştirdiğini ve bu tür afetlere karşı dayanışma ve ortak değerler etrafında toplumsal bir tepki oluşturduklarını yansıtır. Kuraklık, su kaynaklarının yönetimi ve toplumsal dayanışmanın önemini vurgulayan önemli bir sosyo-kültürel olgudur.

- Ağacı çok olan yer kuraklık görmez (Acaroğlu, 1992:28).

Doğanın korunmasının ve sürdürülebilir çevresel yönetimin önemini vurgular. Ağaçların ekosistem üzerindeki düzenleyici etkilerini ve bu doğal dengeyi sağlamak için toplumların çevreyle uyumlu yaşam biçimleri geliştirmesi gerektiğini ifade eder. Ağaçlandırma, toplumsal dayanıklılığın artırılması ve kuraklık gibi afetlere karşı korunma sağlanmasında önemli bir stratejidir.

1.3.4. Yangın üzerine atasözleri

Yangının toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini ve afetlere karşı toplumların nasıl tepki verdiğini gösterir. Sosyolojik açıdan yangın gibi felaketlerin, toplumda dayanışma ve ortak çözüm üretme gibi değerleri pekiştirdiğini vurgular. Yangınlar hem bireysel hem de kolektif

sorumluluk gerektiren afetler olup, toplumsal organizasyon ve müdahale hazırlığının önemini anlatır. Yangın sonrası yardımlaşma, afetlere karşı toplumların ne kadar güçlü ve uyumlu olduğunu ortaya koyar.

- Rumeli'nin bozgunu, Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını (Albayrak, 2009:764).

Farklı afet türlerinin toplumlar üzerinde yarattığı etkileri vurgular. Bozgun, toplumsal düzenin askeri veya siyasi bir felaketle bozulmasını simgelerken, salgınlar sağlık krizlerinin toplumsal yapıyı nasıl sarsabileceğini gösterir. Yangın ise çevresel felaketlerin şehir yaşamını nasıl tehdit ettiğini ve toplumların bu tür olaylara karşı dayanışma ve kriz yönetim kapasitelerini nasıl geliştirdiğini ifade eder. Bu atasözü, afetlerin toplumları dönüştürme gücünü ve toplumsal dayanıklılığın önemini ortaya koyar.

- Yangın dediğin çingiden olur (Albayrak, 2009:872).

Küçük ihmal veya dikkatsizliklerin büyük felaketlere yol açabileceğini ifade eder. Toplumsal yapının ve bireylerin dikkatli ve sorumlu olmaları gerektiğini vurgular. Küçük sorunlara erken müdahale edilmesi gerektiği, aksi takdirde bu sorunların büyüyerek toplumsal krizlere yol açabileceği mesajı verir. Bu da toplumsal dayanışma ve kriz yönetiminin önemini gösterir.

- Yangın su ile söndürülür (Albayrak, 2009:872).

Bir sorunun çözülmesinde doğru ve uygun müdahalenin gerekliliğini vurgular. Sosyolojik açıdan, toplumların karşılaştıkları krizlere yönelik etkili çözüm yolları geliştirmelerinin önemini anlatır. Yangının söndürülmesi için suyun kullanılması, sorunun doğasına uygun çözümün etkili olduğunu gösterir.

- Yangınla suyun önüne geçilmez (Albayrak, 2009:872).

Büyük doğal afetlerin, özellikle yangın ve su baskınları gibi felaketlerin, genellikle önlenemeyeceğini ve hızlı bir şekilde kontrol edilemeyeceğini ifade eder. Afetlerin toplumsal yapılar üzerindeki güçlü etkilerini ve insanların, bu tür olaylara karşı hazırlıklı olmalarının önemini vurgular. Felaketler karşısında, alınacak önlemler yetersiz kalabilir, bu da toplumların dayanışma ve kriz yönetimi gereksinimini ortaya koyar.

- Yanık harmandan öşür alınmaz (Albayrak, 2009:872).

Büyük felaketler sonrası kayıpların telafi edilmesinin zor olduğunu ifade eder. Afetler toplumda yalnızca maddi kayıplara değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik tahribatlara yol açar. Yangın gibi yıkıcı olaylar, toplumun üretim kaynaklarını yok eder ve iyileşme süreci uzun ve zorlu olabilir. Bu atasözü, afet sonrası toparlanmanın güç olduğunu ve toplumsal dayanıklılığın önemini vurgular.

- Yanık yerin ekini gür biter (Albayrak, 2009:872).

Felaketlerin ardından yaşanan zorlukların, bazen yenilik ve gelişme fırsatları sunabileceğini ifade eder. Afetler, başlangıçta büyük kayıplara yol açsa da zamanla toplumlar için yeniden yapılanma, dayanışma ve güçlenme süreçlerini başlatabilir. Bu atasözü, büyük krizlerin toplumsal yapıları daha dirençli hale getirebileceğini ve yeni fırsatlar yaratabileceğini anlatır.

1.3.5. Göç üzerine atasözleri

Göç, toplumsal yapıyı dönüştüren önemli bir olgudur ve Türk atasözleri, bu olgunun toplumsal etkilerini yansıtır. Atasözleri, göçmenlerin uyum süreçleri, göçün toplumsal algısı ve göç olgusunun bireyler üzerindeki etkilerine dair sosyal göstergeler sunar. Türk kültüründe göç ile ilgili pek çok atasözü bulunmaktadır ve bu atasözlerinden bazıları çalışmamızda yer verilmiş, bazıları ise toplumsal ve kültürel açıdan önem arz ettiği için daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu çalışmada ele alınan bazı atasözleri şu şekildedir.

Aksak keçi ile yüksek yaylaya göç olmaz (Albayrak, 2009:128). Göç gide gide yükünü düzer (Albayrak, 2009:475). Göç geri dönerse, topal eşekli (topal deve) öne düşer (Albayrak, 2009:475). Göçerim diye eksigini dağıtma (Albayrak, 2009:475). Göçün dönüşü aksak ite yarar (Albayrak, 2009:475). Kervan göçtü ise kervansaray yerinde (Albayrak, 2009:625). Konmadan göçülmez (Albayrak, 2009:655).

- Bağış, yağış gibidir, bereket getirir; öç, göç gibidir, bereket yitirir (Albayrak, 2009:219).

Toplumsal dayanışma ile intikam arasındaki farkı vurgular. Bağış ve yardımlaşma, yağış gibi toplumda bereket yaratır ve afet sonrası toplumsal iyileşmeyi sağlar. Yardımlaşma, afetler sırasında toplumsal bağları güçlendirir ve yeniden yapılanmayı kolaylaştırır. Ancak öç alma ve intikam, göç gibi toplumsal huzuru bozar, birlik ve dayanışmayı zayıflatır.

- Göç büyüdükçe, döküntüsü çoğalır (Albayrak, 2009:475).

Afetlerden kaynaklanan büyük göçlerin toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunları artırdığını ifade eder. Göç eden nüfus arttıkça, bu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için altyapı ve kaynak yetersizlikleri ortaya çıkar. Bu durum, toplumsal huzursuzluklar, ekonomik zorluklar ve uyumsuzluklar gibi olumsuz etkileri beraberinde getirir. Dolayısıyla, afet sonrası göçün büyümesi, beraberinde daha büyük sosyal ve ekonomik sorunlar doğurur.

- Göçmenin rızkı çok, ömrü az olur (Albayrak, 2009:475).

Afet sonrası göç eden bireylerin karşılaştığı zorlukları ve yaşam koşullarını anlatır. Göçmenler, genellikle belirsiz ve zor koşullarda hayatta kalmaya çalışırken, çok daha fazla çaba sarf etmek zorunda kalırlar. Ancak bu yoğun mücadele, sağlıklarını ve yaşam kalitelerini olumsuz etkiler, bu da yaşam sürelerinin kısalmasına yol açabilir.

- Göçtük yurdun kadri, konduk yurttan bilinir (Albayrak, 2009:475).

Bir kişinin ya da topluluğun değerinin, göç ettikleri yeni yerleşim alanında nasıl uyum sağladıkları ve oradaki katkılarıyla belirleneceğini ifade eder. Afet sonrası göç eden bireylerin, yeni çevrelerinde karşılaştıkları zorluklara ve bu zorluklarla nasıl başa çıktıklarına göre toplumsal değerleri şekillenir. Bu süreç, sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal uyum sağlama sürecidir.

- İki göç bir bozgun yerini tutar, üç göç bir yangın (Albayrak, 2009:545).

Sürekli göçlerin toplumsal yapıyı nasıl zayıflattığını ve bu sürecin sonunda büyük yıkımlara yol açabileceğini anlatır. İlk iki göç, toplumsal düzenin bozulmasına neden olurken, üçüncü göç daha büyük ve kontrol edilemeyen bir felakete, yani kalıcı bir yıkıma yol açar. Bu atasözü, afet sonrası göçlerin, toplumsal bağları ve kaynakları tüketerek daha büyük felaketlere neden olabileceğini vurgular.

- Konan, göçer (Albayrak, 2009:655).

Afetlerin toplumsal yapıyı değiştirerek bireylerin sürekli yer değiştirmesine neden olduğunu ifade eder. Afetler sonucunda, insanlar geçici olarak yerleşim yerlerinde barınabilirler, ancak yaşam koşulları belirsiz ve zorlu olduğunda, bu bireyler yeniden göç etmek zorunda kalırlar. Bu atasözü, afetlerin, insanların kalıcı yerleşimler yerine sürekli göç etmelerine yol açan etkisini anlatır.

- Konduk yurda varmayınca, göçtük yurdun kıymeti belli olmaz (Albayrak, 2009:655).

Afet sonrası göç edenlerin, yeni yerlerine tam olarak yerleşmeden önce eski yerleşim yerlerinin değerini anlamalarının zor olduğunu ifade eder. Göç eden bireyler, yeni yerleşimlerinde karşılaştıkları zorluklarla eski yurtlarını daha iyi takdir edebilirler. Bu atasözü, afetlerin, göç edenlerin eski yerlerinin kıymetini ancak yeni yerleşim yerinde yaşadıkları zorluklarla fark etmelerine neden olduğunu anlatır.

1.3.6. Kıtlık üzerine atasözleri

Toplumların kaynak kıtlığı, ekonomik zorluklar ve afetler karşısındaki sosyal yapısını yansıtır. Bu atasözleri, yalnızca gıda yokluğuna değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma, ekonomik eşitsizlik ve insan ilişkilerinin yeniden şekillenmesine de dikkat çeker.

- Açlık ne yedirtmez, tokluk ne dedirtmez (Albayrak, 2009:96).

Afetler gibi zorlayıcı durumlarda insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için odaklandıklarını, bu süreçte toplumsal ilişkiler ve dayanışmanın zayıflayabileceğini ifade

eder. Açlık ve temel gereksinim eksikliği, bireylerin hayatta kalma içgüdülerine yönelmesine neden olurken, tokluk ve konfor sağlandığında ise sosyal sorunlar daha az gündeme gelir.

- Kuraklıktan kıtlık olmaz, yağarıktan kıtlık olur (Aksoy, 2013:16).

Aşırı kuraklığın doğrudan kıtlık yaratmasa da dengesiz yağışların ekosistemi bozarak tarımda verimsizliğe yol açabileceğini anlatır. Aşırı yağışlar, toprak erozyonuna ve gıda üretiminde azalmaya neden olabilir, bu da kıtlık sorununa yol açar. Bu atasözü, doğal afetlerin ve çevresel dengesizliklerin toplumsal yapıyı nasıl etkileyebileceğini ve kaynakların dengesiz kullanımının kıtlığa yol açabileceğini vurgular.

1.3.7. Salgın üzerine atasözleri

Bu tür felaketlerin toplumsal yapıyı, bireysel davranışları ve sosyal ilişkileri nasıl etkilediğini gösterir. Salgın hastalıklar, insanların sağlıklarını tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzeni ve psikolojik durumu da bozar. Salgınlar, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirir ve sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikler, krizleri daha da şiddetlendirebilir. Ayrıca, yalnızlık ve izolasyon gibi psikolojik etkiler de toplumsal dayanışmayı olumsuz etkiler. Salgınların yalnızca sağlık değil, toplumsal yapılar üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini de vurgular.

- Değirmenciye salgın salmışlar, o da müşteriye salmış (Albayrak, 2009: 329).

Bir afetin başlangıçta sınırlı bir alanda etkili olabileceğini ancak zamanla genişleyerek diğer insanlara yayılabileceğini ifade eder. Burada, salgın ilk olarak bir kişiyi (değirmenci) etkiler ve o, etkileşimde bulunduğu diğer insanlara (müşterilerine) hastalığı bulaştırır. Bu atasözü, salgınların bulaşıcı doğasını ve toplumsal etkileşimle hızla yayılabileceğini vurgular.

1.3.8. Doğa olayları üzerine atasözleri

Doğa olayları üzerine söylenen atasözleri, bu olayların toplumsal yapı, bireysel davranışlar ve insan ilişkileri üzerindeki etkilerini yansıtır. Bu atasözleri, doğal afetlerin toplumu nasıl birleştirdiğini, insanların bu tür felaketlere karşı nasıl tepkiler verdiğini ve afetlerin ardından toplumsal dayanışmanın önemini vurgular. Türk kültüründe doğa olaylarına dair birçok atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerinden bir kısmı çalışmamızda incelenmiş, bazıları ise toplumsal ve kültürel bağlamda taşıdığı önem nedeniyle daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmada ele alınan bazı atasözleri şu şekildedir.

Dolu düştü düze, zararı değdi bize (Albayrak, 2009:363). Dolu düştü ekine, çiftçi uğrar hekime (Albayrak, 2009:363).

- Çok yağış yeri bozar, çok söz ili (Acaroğlu, 1992:68).

Aşırılıkların hem doğa hem de toplumsal düzeyde olumsuz etkiler yaratabileceğini anlatır. Afet bağlamında, fazla yağışlar doğal felakete yol açabilirken, aşırı sözler de toplumsal düzeni bozabilir ve ilişkilerde güvensizlik oluşturabilir. Bu atasözü, dengeyi korumanın önemini vurgular; hem doğada hem de insan ilişkilerinde aşırılıklardan kaçınılması gerektiğini ifade eder.

- Dolu düştü dağa, muhtaç olduk yağa (Albayrak, 2009:362).

Doğa olaylarının, özellikle tarımsal üretimi tahrip eden afetlerin ardından toplumun yaşadığı ekonomik zorlukları ve temel ihtiyaçlara duyduğu bağımlılığı ifade eder. Dolu gibi felaketler, insanların hayatta kalabilmek için yeniden hayati kaynaklara yönelmelerini sağlar. Bu atasözü, afetlerin toplumsal ve ekonomik düzen üzerindeki yıkıcı etkilerini ve toplumların bu durumdan nasıl etkilendiğini anlatır.

- Karıncanın yuvasında çığ tufandır (Albayrak, 2009:603).

Küçük bir olayın büyük bir felakete dönüşebileceğini ifade eder. Afet bağlamında, bu atasözü, toplumsal yapılar ve doğal afetler arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Küçük bir tehdit, eğer kontrol edilmezse, büyük bir yıkıma yol açabilir. Bu durum, toplumların dışsal tehditlere karşı hazırlıklı olmaları gerektiğini ve küçük sorunların bile büyüyerek büyük felaketlere neden olabileceğini anlatır.

Sonuç

Türk kültüründe dil ile toplumsal yapılar arasındaki ilişki, özellikle atasözleri aracılığıyla derin bir şekilde şekillenir. Bu yapılar, bir toplumun kimliğini ve tarihsel birikimini taşıyan önemli toplumsal araçlar olarak işlev görür. Toplumsal değerlerin ve kültürel normların kuşaklar arası aktarımında atasözlerinin rolü, kültürün sürekliliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Atasözleri, sadece öğreti olanın ötesinde, bir toplumun ortak deneyimlerini, toplumsal belleğini ve kültürel birikimini gelecek nesillere aktaran sosyo-kültürel bir yapı taşır. Bu bağlamda, atasözleri, bireylerin toplumsal yaşam ve kültürel değerlerle ilgili bilgi ve anlayışlarını şekillendirirken, aynı zamanda toplumsal yapının sürdürülmesine katkı sağlar. Türk kültürü, Türkistan'daki farklı coğrafya ve iklimlerdeki yaşam deneyimlerinden şekillenmiş, bu deneyimler atasözleriyle kalıcı hale getirilmiştir. Doğal afetler, Türk toplumunun geçmişinde önemli bir rol oynamış ve bu afetlerle ilgili tecrübeler, toplumun hafızasında dersler olarak yer etmiştir. Türklerin Anadolu'ya göçü de kuraklık ve afetlerle bağlantılıdır. Bu bağlamda, afetlere dair atasözleri, Türk kültüründe toplumsal yapıyı güçlendirip, gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan önemli bir öğreti olmuştur. Türk halkının tarihsel yolculuğu boyunca karşılaştığı doğal afetler, toplumsal yaşantısını ve kolektif bilincini derinden etkilemiştir. Zorlu coğrafi koşullar ve doğal felaketler, Türk toplumunun hayatta kalma mücadelesi ve toplumsal dayanışma anlayışı üzerinde belirleyici etkiler yaratmıştır. Bu tarihsel süreç, Türk milletinin kültürel belleğinde iz bırakmış ve nesiller boyu süren bir tecrübe aktarımının yolu olarak atasözlerini şekillendirmiştir. Atasözleri, toplumsal yapıda yer alan olayların izlerini koruyarak, aynı zamanda toplumsal yaşamda rehberlik eden önemli bir işlev üstlenmiştir. Özellikle doğayla iç içe bir yaşam süren Türk toplumu, karşılaştığı felaketlerin ve zorlukların yarattığı travmaları ve bu süreçlerde edindiği bilgi ile deneyimleri, nesilden nesile aktarmak amacıyla atasözlerine başvurmuştur. Bu dilsel yapıların içinde yalnızca afetlerin fiziksel ve duygusal etkileri değil, aynı zamanda bu tür felaketlere karşı geliştirilen başa çıkma stratejileri, toplumsal dayanıklılık ve adaptasyon yöntemleri de barındırılmaktadır. Atasözleri, Türk halkının zorluklar karşısında sergilediği bilgelik, direncin ve toplumsal uyumun bir yansıması olarak sosyo-kültürel belleği besler ve güçlendirir. Türk atasözleri, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve ahlaki ilkelerin aktarılmasında da önemli bir işlev görmektedir. Aile içi ilişkilerden, doğa ile uyumlu bir yaşam tarzına kadar geniş bir yelpazede, toplumun ortak bilinç yapısını inşa eden temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, atasözleri ve deyimler, yalnızca dilsel ifadeler olmanın ötesine geçerek, bir toplumun kültürel kodlarını, geçmişiyile olan bağlantılarını ve geleceğe dair umutlarını taşıyan güçlü bir toplumsal iletişim aracı işlevi görür. Bu perspektif, toplumsal yapının dayanıklılığını, bireysel ve kolektif psikolojinin afetlere karşı verdiği tepkileri, ayrıca toplumların bu tür olayları nasıl anlamlandırıp işlediklerini derinlemesine incelemeyi gerektirir. Atasözlerinin sunduğu kültürel kodlar, afetlerin yalnızca fiziksel tahribatla sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ve bireylerin psikolojik, ruhsal durumlarını nasıl şekillendirdiğini de gözler önüne serer. Bu şekilde, afetler, çok boyutlu bir olgu olarak, toplumsal hafızada iz bırakır ve toplumların kolektif ruhunu biçimlendirir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, T. (1992). *Türk Atasözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1/Atasözleri Sözlüğü*. İnkılap Yayınevi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Fişekçioğlu, A. (2019). “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde diller için Avrupa ortak öneriler çerçevesi ölçütlerine göre Türk kültürü tanımlayıcılarının oluşturulması: B1 dil düzeyi model önerisi. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 12(27), 871-893.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toklu, M. O. (2015). *Dilbilimine Giriş*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Türk Dil Kurumu*. (2025). 02 22, 2025 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Yıldırım, B., & Yıldırım, H. N. (2023). Türk Atasözlerinde Yer Alan Pedagojik Anlamlar ve Çağdaş Yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 459-475.